

Coğrafi Konum ve Bölgesel Sorunlar Kısacasında Ermenistan: Ekonomik Bakış

Bayram Güngör*

Özet

Bilindiği gibi coğrafya ile ekonomik kalkınma arasında doğrudan bağlantı vardır. Denize kıyısı olan ülkelerin, denize kıyısı olmayan ülkelere göre daha hızlı büyüdükleri gözlemlenmektedir. Ermenistan, açık denizlere doğrudan çıkışı olmayan tipik bir iç ülkedir. Denizlere kıyısı olan ülkelerle kıyaslandığında Ermenistan'ın aynı kalkınma seviyesini yakalamak için daha fazla çaba harcaması gerekmektedir. Ayrıca Ermenistan, sınırın kapalı olması nedeniyle Türkiye üzerinden olabilecek transit geçişe ilişkin siyasal anlamda bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Herkes bilmektedir ki sınır geçişlerinin kapalı olma nedeni Azerbaycan topraklarının bir kısmının Ermenistan güçlerince ilhak edilmesidir. Söz konusu de facto durum sadece taşıma maliyetlerini değil aynı zamanda iki ülke arasındaki ticaret hacmini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle özellikle Ermenistan açısından Türkiye ile olan ticaretinden beklenen refah etkilerinin sağlanması mümkün görülmemektedir. Bu durumda Ermenistan, transit geçiş için ilave maliyet unsurları içeren Gürcistan topraklarını kullanmak zorunda kalmaktadır. Bu ifadeler ışığında çalışmanın amacı, ekonomik kalkın-

ma sorunsalı çerçevesinde Ermenistan'ın coğrafi konumundan kaynaklanan zorluklarına vurgu yapmak ve Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınır kapısının kapalı olmasına ilişkin sonuçları değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Denize Kıyısı Olmamak, Taşıma Maliyetleri, Dış Politika, Dış Ticaret

Giriş

20. yüzyılın sonu itibarıyla dünya hem ekonomik hem de siyasal anlamda önemli değişimler yaşamıştır. Globalleşme eğilimleri özellikle sosyalist ülkeler üzerinde önemli tehditler oluşturmuştur. Ve neticede sosyalist sistemin baş aktörü olan Sovyetler Birliği dağılmış ve yeni kurulan bağımsız devletler dünya siyasal coğrafyasında yerlerini almışlardır. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında bu ülkeler her ne kadar bağımsız ülkeler şeklinde tanımlansalar ve tanınsalar da ülkelerin sosyalist sistem içinde kaldıkları süre içinde suni şekilde oluşturulan bağımlı yapılar gereği olarak tam anlamda bağımsızlıklarını kazanamamışlardır. Ancak 2000'li yıllardan itibaren söz konusu ülkelerin bazıları bağımlılıklarını azaltabilecek hatta ortadan kaldıracabilecek projeler gerçekleştirmeleri neticesinde Rusya Federasyonu'nun istemediği yönde politika tercihleri yapmaları mümkün hale gelmiştir. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da yer alan petrol ve doğal gaz bakımından zengin ülkeler ürünlerinin zengin batı piyasasına aktarım projelerini Rusya Federasyonu toprakları dışından geçecek şekilde değiştirmeleri ekonomik bağımsızlık süreçlerine önemli katkılar yapmıştır. Artık söz konusu ülkeler kaynaklarını başka ülkelerin müdahalesi olmadan kendi kalkınmaları için daha etkin şekilde kullanma fırsatı yakalamıştır. Tabii ki burada söz konusu projelerin gerçekleşmesinde transit ülke olan Türkiye'nin birçok projeye finansal katkı yanında geçiş rotası sağlaması bu ülkeler açısından son derece önemli olmuştur.

(*) Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

Halihazırda benzer coğrafi konumuna rağmen Türkiye'nin sunabileceği olası imkanlarından yeterince yararlanamayan ülke Ermenistan'dır. Aslında, 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, Türkiye tarafından herhangi bir ön şart koşulmadan resmen tanınmıştır. Karşılaştığı ekonomik zorlukları yenmesi için insani yardım sağlamış, bu ülkenin bölgesel ve Euro-Atlantik örgütlere üye olmasını desteklemiştir. Ancak ikili ilişkiler, Ermenistan ile Azerbaycan arasında vuku bulan Karabağ sorunu nedeniyle bozulmuştur. Bu sorun dışında geçmişten gelen sınır sorunu ve soykırım iddiaları da gerginliği artıran diğer faktörler olmuştur. Sınırın kapanması, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri tamamen durdurmamış Gürcistan üzerinden gölge ticaret şeklinde devam etmiştir.¹ İki-likli ilişkilerin yeniden normalleştirilmesi için 2009 yılında, İsviçre'de "Protocol on Establishment of Diplomatic Relations" ve "Protocol on Development of Relations" adlı iki ayrı protokol imzalanmasına rağmen, Ermenistan Parlamentosu protokollerin onaylanmasını askıya almıştır. Aslında diplomatik ilişkilerin başlatılması Ermenistan açısından özellikle ekonomik kapsamda önemli sonuçlar yaratabilirdi.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, Ermenistan'ın coğrafi anlamda denizlere doğrudan çıkışı olmaması nedeniyle yaşadığı ekonomik sorunlar ile Türkiye ile olan sınırının kapalı olması nedeniyle ortaya çıkan dezavantajlara vurgu yapıp, ilişkilerin normalleşmesi durumunda elde edebilecek muhtemel kazanımlarının neler olabileceğini tartışmaktır.

1. Türkiye-Ermenistan Sınırının Kapanma Nedenleri

Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın kapatılmasının asıl nedeni Karabağ sorunu olsa da tarihsel süreçte yer alan sınır sorunu ve soykırım iddiası da diğer nedenler olarak görülmektedir.² İlk sorun, Karabağ sorunudur. Aslında Karabağ sorunu olarak

ifade edilen Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından ilhak edilmesi sorunudur. Bu sorun sadece ilgili dönemdeki politik değişikliklerle bağlantılı ele alınacak bir sorun değildir. Tarihsel arka planında 19. Yüzyılın başlarından itibaren ve bölgenin demografik dönüşümü üzerinde odaklanan bir politika üzerinden hareketin sonuçlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bölgede yaşayan Müslüman halkın dağlık bölgelerden başka alanlara "isteğe bağlı" ancak zorunlu göç ettirilmeleri sonucunda oluşturulan demografik yapı Ermenistan'ın bölgenin kendilerine bağlı olmaları gerektiği iddiasının altında yatan asıl etmen olarak gösterilmektedir.³ 1988-1994 arasında yaklaşık altı yıl devam eden savaşta Azerbaycan, topraklarının yüzde 20'sini kaybetmiştir.⁴ Böylesi bir süreçte Türkiye'nin Azerbaycan tarafında yer alması, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geleceği hakkında bulgular sunmuştur.

İkinci sorun sınır sorunudur. Türkiye-Kafkasya sınırı, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında her zaman savaş ve çatışma alanı olmuştur. 1918 yılında Ermenistan bağımsızlığını ilan etmiş ve ılımlı sosyalistler olarak tanımlanan Menşevikler iktidara gelmiştir. Fakat 1920 yılında Ermenistan, Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiştir. Türkiye'nin taraf olduğu 1921 Kars ve Moskova Antlaşmaları ve daha önce yapılmış ancak Rusya'nın işgali nedeniyle yürürlüğe girmemiş, Türkiye'nin ilk resmi antlaşması olan Gümrü Antlaşması yaklaşık yetmiş yıl boyunca Türkiye-Kafkasya sınırını dokunulmaz yapmıştır.⁵ Gümrü ve Kars Antlaşmaları doğrudan Ermenistan ile yapılmış ve yapılan bu antlaşmalar Rusya

- (1) Anna Ohanyan, "On Money and Memory: Political Economy of Cross-border Engagement on the Politically Divided Armenia-Turkey Frontier", Conflict, Security and Development, 7:4, December, 2007, 579-604.
- (2) Bayram Güngör, "Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde?: Jeo-ekonomik Bakış", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Yaz 2008, s.13-14.
- (3) Ali Asker, "Azerbaycan-Ermenistan Çatışması: Sonu Meçhul Ateşkesin İçyüzü", 21. Yüzyıl, Sayı:69,2014, s.30-31.
- (4) Kamer Kasım, "The Transportation of Caspian Oil and Regional Stability", Journal of Southern Europe and Balkans, 4:1, 37-45, 2002, s.41.
- (5) Natalie Tocci (Editor), "The Case for Opening Turkish-Armenian Border", Trans European Policy Studies Association (TEPSA), 24 July 2007, s.8.

ile imzalanan Moskova Antlaşması ile teyit edilmiştir. Kars Antlaşması, Moskova Antlaşması'ndan daha sonra yapılmış olsa da, antlaşmaların içeriklerinin uyumlu oldukları gözlemlenmiştir. Ermenistan bu antlaşmaların gereği olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Misakı Milli sınırlarını kabul etmiştir. Ancak Ermenistan, Sovyetler Birliği çözüldükten sonra Kars Antlaşması'nı tanımadığını ilan etmiş, 2006 yılında ise, antlaşmayı tekrar kabul ettiğini duyurmuştur. Buna rağmen bağımsızlıktan sonra Ermenistan adına görüş belirtenlerin bir kısmı, Türkiye-Rusya sınırı olarak belirlenen bir sınırın olmadığını ifade etmektedir. Öyle ki parlamentoda yer alan bazı milletvekillerinin zaman zaman mevcut sınırı kabul etmediğini gösteren açıklamalarda bulunması iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz olarak etkilemektedir.⁶ Bununla birlikte, Ermeni diasporasının Türkiye topraklarının bir kısmını kendi toprakları gibi gösteren haritalar düzenlemesi, ilişkilerin gelişimi bakımından önemli bir handikap olarak kabul edilmektedir.

Üçüncü önemli sorun, Birinci Dünya Savaşı esnasında ortaya çıkan *sözde* Ermeni soykırımı iddiasıdır. Ermenistan bağımsızlık bildirgesinde, Birinci Dünya Savaşı esnasında, 1915 yılında, Osmanlı rejimi altında yaşayan, Doğu Anadolu'da bulunan Ermeni nüfusa soykırım yapıldığı ve etnik temizliğe gidildiği ifade edilmektedir. Ayrıca, uygulamanın bilinçli olarak devlet eliyle yapıldığının vurgulanması ve iddianın uluslararası alanda tanınmasını sağlamak amacıyla yoğun lobi faaliyetlerine girişilmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmektedir.⁷ Aslında Ermenistan ile olan sorunların kaynağı Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin ayaklanmasıyla başlamıştır. Ancak sorunun köklerinin çok daha eskilere, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına dayandığı iddia edilmektedir.⁸

2. Ermenistan'da Ekonomik Yapı

Ermenistan, bağımsızlığını kazanmasından itibaren hala merkezi planlı ekono-

miden piyasa ekonomisine dönüşmeye çalışmakta olan bir ülke konumundadır. Bu nedenle, önemli kurumsal ve hukuksal bağlamda dönüşümü sağlayacak mekanizmalar geliştirmek zorunda kalmaktadır. Ermenistan dönüşümün başlangıç safhasında özelleştirme, fiyat reformları ve maliye politikası uygulamaları başlatmıştır. 1994 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) ile *stand-by* anlaşması imzalamak suretiyle söz konusu politika uygulamalarına hem maddi hem de teknik destek sağlayarak ekonomik performansını pozitif anlamda etkilemiştir. 2003 yılında Ermenistan, Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'ne üye olmak suretiyle evrensel ticari sistemlerin uygulandığı ve ticari hakların garanti altına alındığı uluslararası kurumsal sürecin bir parçası olmuştur. Ayrıca Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Asya Kalkınma Bankası, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi uluslar üstü ve bölgesel örgütlere üye olmak suretiyle, dünya ekonomisine olan entegrasyon derecesini daha da geliştirmiştir.

Ermenistan'ın 2013 yılı itibarıyla toplam GSYİH değeri 10,066 milyar dolar, kişi başına GSYİH değeri ise 2,991 dolardır. Yüzölçümü 29.800 kilometrekaredir. Tarıma elverişli arazi miktarı toplam alanın yüzde 16,78'i kadardır. Ürünün garantili olarak sürekli alınabildiği alan miktarı ise, toplamın yüzde 2,01'idir. Sulanan tarımsal alan miktarı 2.860 kilometrekaredir. Oldukça yüksek rakıma sahip, dağlık özellikli bir ülke olan Ermenistan, karasal iklim kuşağında yer almaktadır. Tarımsal üretimi meyve, sebze ve çiftlik hayvanlarından oluşmaktadır. Sanayi ürünleri üretimi, elmas işleme, mücevher imalatı, metal kesme makineleri, dövme-baskı makineleri, sentetik lastik, elektrik motor-

(6) Mustafa Aydın, "Faucaults Pendulum: Turkey in Central Asia and Caucasus", *Turkish Studies*, 5:2, 1-22, Online Publication: June 1, 2004, s.10; İsmail, Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu, I.Cilt, 1920-1945, TTK Basımevi-Ankara, 1983, s.39-40.

(7) Aydın, 2004, s.10.; Revaz Gachechiladze, "Geopolitics in the South Caucasus: Local and External Players", *Geopolitics*, 7:1, 113-138, 2002, s.121.

(8) Onur Demirci, "Güney Kafkasya Bölgesi Bağlamında Türkiye-Ermenistan İlişkileri", *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, 1, 2010, s.218.

ları, çorap, ayakkabı, ipekli kumaş, kamyon, ipekli kumaş, kimyasallar, lastik, örme giyim, mikroelektronik, gıda işleme ve konyaktan oluşmaktadır. Ermenistan, maden rezervleri bakımından oldukça fakir bir ülkedir. Düşük miktarda bakır, çinko, altın, molibden ve boksit madenleri çıkartılmaktadır. Petrol ve doğal gaz üretimi yoktur. Bu alanlardaki tüketim, ithalat yapılarak karşılanmaktadır.

Ermenistan, dış ticaretinde sürekli olarak açık veren bir ülkedir. 2012 yılı itibarıyla toplam ihracatı 1,602 milyar dolar, ithalatı ise 3,656 milyar dolardır. 2012 yılı itibarıyla en fazla ihracat ve ithalatın yapıldığı ülke Rusya Federasyonu'dur. İhracatı yapılan ürünler içinde en önemlileri elmas, mineral ürünler, gıda maddeleri ve enerji iken ithalatı yapılan başlıca ürünler doğal gaz, petrol, tütün ürünleri ve gıda maddeleridir.

Ekonomik yapı içinde dikkate alınabilecek en önemli değişkenlerden biri de nüfustur. Ermenistan'ın nüfusu 2014 tahminlerine göre 3,017.4 bin seviyesindedir. Etnik yapı bakımından toplam nüfusun yüzde 97,9'u Ermeni, yüzde 1,3'ü Yezidi, binde 5'i Ruslardan ibarettir. Ekonomik anlamda Ermenistan'a en önemli katkı ülke dışında yaşayan ve *Ermeni Diasporası* olarak adlandırılan nüfustan sağlanmaktadır. Bunlar ülkeye sadece ekonomik değil siyasal anlamda önemli katkılar yapmaktadır. Ermenistan dışında en geniş Ermeni nüfusun, Rusya (2.250.000), ABD (1.400.000), Fransa (450.000), Lübnan (234.000), Suriye (150.000), Ukrayna (150.000), Arjantin (130.000), Polonya (92.000), İran (80.000), Kanada (80.000), Özbekistan (70.000), Türkiye (70.000), Avustralya (59.000), Brezilya (40.000), Almanya (42.000), Türkmenistan (32.000), Kazakistan (25.000), Yunanistan (20.000), İngiltere (18.000), ve İsrail (1.000)'de yaşadığı tahmin edilmektedir.⁹ İfade edilen nüfus miktarının son dönemlerde daha da arttığı gözlemlenmektedir. Ermenistan'da ikamet eden özellikle genç nüfusun başka ülkelere göç etme eğilimi hala devam etmektedir. Yapılan çalışmalara göre bağımsızlıktan sonra

Ermenistan nüfusunun yaklaşık yüzde 25'i göç ederek Ermenistan dışında yerleşme kararı almıştır.¹⁰

3. Denize Kıyısı Olmayan Ülke (Landlocked Country) Olarak Ermenistan

Coğrafi konumunun ekonomik kalkınma üzerinde önemli etkilere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Dünyadaki bütün ülkelerin yer aldıkları coğrafya ile kalkınma seviyeleri incelendiğinde, Avustralya ve Yeni Zelanda dışında, denize kıyısı olan, ılıman iklim kuşağında bulunan ve kuzey yarımkürede yer alan ülkelerin genellikle dünya ortalamasının üzerinde kişi başına gelir seviyesine sahip oldukları görülmektedir. Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Kuzey-Doğu Asya ülkelerinin dünyanın zengin ekonomik bölgeleri olmaları bu durumu açık şekilde ortaya koymaktadır. Ermenistan da tipik bir denize kıyısı olmayan iç ülke pozisyonunda bir ülkedir. Kapalı olmak Ermenistan açısından sadece coğrafi bir sorun değil aynı zamanda önemli bir ekonomik kalkınma sorunu olarak görülmektedir.

Raballand¹¹ Orta Asya ülkeleri için yapmış olduğu ve panel verilerin kullanıldığı çalışmasında, denize kıyısı olmayan ülkenin ticaret üzerindeki etkisi tahmin edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, denize kıyısı olmamak beş yıllık bir dönemde ticarete yüzde 80 oranında düşme yaratabilmektedir. Yüksek taşıma maliyetleri bu konuda en önemli maliyet unsuru olarak ifade edilmektedir.

MacKellar, Wörtgötter ve Wörz¹² yaptıkları çalışmada, dünyanın en fakir 20 ülke

(9) Tatal Manaseryan., "Diaspora the Comparative Advantage for Armenia", Working Paper, No:04/14, January 2004, s.3.

(10) BBC News Europe, Armenia Profile, www.bbc.com/news/world-europe-17398605, 1 August 2014, Erişim:20 Eylül 2014.

(11) Gael Raballand., "Determinants of the Negative Impact of Being Landlocked on Trade: An Empirical Investigation Through the Central Asian Case", Comparative Economic Studies (2003), s.520.

(12) Landis Mackellar, Andreas Wörgötter, Julia Maria Wörz, "Economic Development Problems of Landlocked Countries", Institute of Advanced Economic Studies, January 2000.

sinin 9'unun coğrafi olarak iç bölgelerde yer alan ve denize kıyısı olmayan Afrika ülkeleri olduklarını tespit etmişlerdir. Bunun sebebini büyük ölçüde yüksek taşıma maliyetlerine bağlamışlardır. Ayrıca, gelişmekte olan denize kıyısı olmayan ülkelerin, denize kıyısı olan ülkelere göre yıllık ortalama yüzde 1,5 seviyesinde daha düşük büyüme hızına sahip olduklarını belirlemişlerdir.

Limao ve Venables¹³ yaptıkları çalışmada, ticaretin reel maliyetlerinin-ticaret ve içsel olarak belirlenen diğer maliyetler-ülkenin dünya ekonomisine tam entegrasyonu için son derece önemli olduğunu iddia etmişlerdir. Ticari merkezlere uzaklık, yetersiz ulaşım ve telekomünikasyon şebekesi ülkeyi global üretimden izole etmektedir. Taşıma maliyetlerinde ortaya çıkan yüzde 10'luk artış, ticaret hacmini yüzde 20 oranında düşürmektedir. Taşıma maliyetlerinin iki katına çıkması ise ticaret hacmini yüzde 45 oranında azaltmaktadır.

Krempel ve Plümer¹⁴ yaptıkları çalışmada, coğrafyanın karşılıklı ticari akımlar üzerinde belirleyici etkilere sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, ticari merkezlere olan uzaklığın diğer şartlar değişmeden ülkenin reel geliri üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir.

4. Ermenistan-Türkiye Sınırının Kapalı Olmasının Taşıma Maliyetlerine Muhtemel Etkileri

Ermenistan'ın denize kıyısı olmaması nedeniyle ciddi anlamda ekonomik kalkınma sorunları yaşamaktadır. Literatürde bu sorunlara ilişkin bazı önemli bulgular ortaya konulmuştur.¹⁵ Turkish-Armenian Business Development Council (TABDC)'in raporunda, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın kapalı olmasının sadece Ermenistan'a olan maliyetinin Ermenistan GSYİH'sının yaklaşık yüzde 30-40'ı arasında olduğu belirtilmektedir. Kyureghian ve Heboyan'ın çalışmasına göre, sınırın açılmasının yanında,

Türkiye'nin sunacağı diğer ulaşım imkanları nedeniyle Ermenistan'ın taşıma maliyetleri yüzde 25 oranında azalacaktır. Aynı çalışmada Ermenistan'ın, Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının kapalı olması nedeniyle bölgesel ticarete katılım oranı, yüzde 44 oranında düşmektedir. Türkiye ve Azerbaycan ile olabilecek muhtemel ticari liberalleşme, Ermenistan ihracatını yüzde 25 oranında arttırabilecektir.

Kyureghian ve Heboyan çalışmalarında, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması durumunda, iç fiyatların karşılaştırılması çerçevesinde tarım ve tarıma dayalı bazı ürünlerde ticari akımların nasıl olabileceği tahminini yapmışlardır. Daha kesin tahminlerin yapılabilmesi için taşıma maliyetlerine de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu eksikliğe rağmen çalışmaya göre, Ermenistan'ın Türkiye'den ithal edeceği potansiyel ürünler buğday, sığır eti, tavuk eti, yumurta, çilek, üzüm, kavun, karpuz, kuru meyve, meyve suyu, domates, kabağ, lahana, yeşil soğan, yeşil biber, domates salçası, mantar iken, ihraç edeceği ürünler, un, sosis, süt, peynir, yağ, elma, armut, şeftali, erik, kayısı, kiraz, kuru üzüm, kırmızı turp, kestane, patates, şarap ve biradır.

Türkiye ile olan ortak sınırın açılmasını isteyenlerin daha çok büyük firmalar olduğu gözlemlenmektedir. Bu firmaların amacı global piyasalara entegre olmaktır. Sınırın açılması onlar tarafından bir tehdit olarak değil fırsat olarak görülmektedir. Özellikle taşıma maliyetlerinin düşük olduğu bölgesel piyasalara serbest bir şekilde girmek istemektedirler. Ermenistan yetkilileri, Türkiye'ye alternatif olan Rusya Federasyonu piyasasının, çok rekabetçi olduğunu, İran piyasasının ise çok korumacı olduğunu düşünmektedirler. Ürünlerin uzak olan piyasalara gitmesi Türkiye piyasasına göre çok anlamlı değildir. Bu

(13) Nuno Limao and Anthony J. Venables., "Infrastructure, Geographical Disadvantage, Transport Cost and Trade", Dec. 20, 2001, www.econ.lse.ac.uk/staff/ajv/nltv.pdf, Erişim 2001.

(14) Lothar Krempel and Thomas Plümer., "Exploring the Dynamics of International Trade by Combining the Comparative Advantages of Multivariate Statistics and Network Visualisations", Ina WP, 1998, www.princeton.edu/~ina/papers.html, Erişim:2001.

(15) Güngör, 2008, s.25-27.

nedenle, sınıra yakın KOBİ'lerin kolaylıkla Türkiye piyasasına mal satmaları için sınırın açılması desteklenmektedir. Makine ve üretim ekipmanı maliyetlerinin düşmesi KOBİ'ler için dolaylı bir destek olmuştur. Halihazırda bu firmalar ifade edilen üretim araçlarını Erivan'dan satın almaktadır. Bu araç gereçleri satan aracı firmalar genellikle bunları Türkiye'den ithal etmektedirler. Aracılar çerçevesinde ticaretin yapılması ve sınırın kapalı olması ve ulaşım rotasının uzaması nedeniyle taşıma maliyetlerinin artması özellikle KOBİ'lerin rekabet gücünü azaltmaktadır. Bu nedenlerden dolayı işadamları, azalan taşıma maliyetleri, limanlara çıkış, Türkiye'den gelen malların fiyatlarındaki düşme, makine, üretim ekipmanı, deri gibi materyal maliyetlerindeki düşmeler üretim maliyetlerini azaltacağı için sınırın açılması konusunda ısrarcı olmaktadır.

6 Türkiye ile Ermenistan arasındaki ticaret büyük ölçüde Gürcistan üzerinden yapılmaktadır. Bu durum çok fazla zaman kaybına ve yüksek taşıma maliyetine sebebiyet vermektedir. Armenian-European Policy and Legal Advice Centre (AEPLAC) tarafından yapılan çalışmada, taşıma maliyetlerinin toplam maliyetlerin nominal değerinin yüzde 25-30'luk kısmına tekabül ettiği ifade edilmektedir.¹⁶ Örneğin, Erivan ile İstanbul arasındaki mesafe 1625 kilometredir. Sınırın kapalı olmasından dolayı konutlarda kullanılan araç gereçler, yapı malzemeleri ve diğer mallar Erivan'a uzun ve dolambaçlı bir rota olan Gürcistan üzerinden taşınmaktadır. Böylesi bir durum nedeniyle mesafe yaklaşık 300 kilometre artmaktadır.

Ticaret mallarının taşınması Gürcistan'ın Poti Limanı yerine Trabzon Limanı'ndan yapılması durumunda konteyner taşıma maliyetlerinin karasal payı, yüzde 25 oranında azalacaktır. Trabzon Limanı'nın demiryolu bağlantısı olmamasından dolayı, genel kargo taşımacılığı muhtemelen Poti Limanı üzerinden yapılmaya devam edecektir. Çünkü genel kargo için karayolu taşınmasın-

dan ziyade demiryolu araçlarının kullanılması daha ekonomik olmaktadır.

Akdeniz kıyısındaki Mersin Limanı Poti Limanı yerine kullanılması durumunda, genel kargoda taşıma konusundaki tasarruf yüzde 65 olarak tahmin edilmektedir. Bu konuda Beyrut Limanı için yapılan bir çalışma,¹⁷ Mersin Limanı'nın sağlayabileceği maliyet avantajını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Okyanus gemileri kullanılmak suretiyle Beyrut'tan Marsilya'ya giden bir malın taşıma maliyeti konteyner başına 100 dolar iken, Ermenistan'ın kargo taşımacılığı için kullandığı Poti Limanı'ndan Marsilya'ya olan taşıma maliyeti yaklaşık 700-800 dolar seviyesindedir. Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere kargo taşımacılığının Mersin Limanı'ndan yapılması durumunda yaklaşık olarak en az 7-8 katlık bir maliyet avantajı sağlanacaktır ki bu durumda Ermenistan malları Avrupa Birliği piyasasında daha rekabetçi bir konuma gelebilecektir.

Manukyan, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasının ticaret akışı üzerindeki etkilerinin neler olabileceği konusundaki çalışmasında, Türkiye'nin özellikle doğu bölgesinden yapılan ticaretin artacağına vurgu yapmaktadır. Örnek olarak Kars ve Van'dan yapılacak ticaretin sırasıyla yüzde 790 ve yüzde 882 artacağı tahmin edilmektedir.¹⁸ Yine aynı çalışmada, sınırın açılmasının özellikle turizm sektörünü geliştireceği ve rekabet avantajı yaratacağı iddia edilmektedir. Ortak işbirliği alanı olarak öne çıkan sektörler olarak tarım, enerji, turizm, finansal sektör ve inşaat gösterilmektedir.

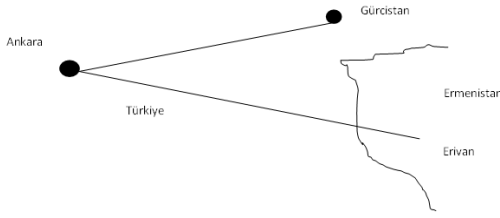
Sınırın açık olmaması ticarete ortaya çıkabilecek muhtemel refah etkilerini özellikle taşıma maliyetleri çerçevesinde azaltmaktadır. Aşağıdaki şekilde Ermenistan'ın Türki-

(16) Anzhela Mayilyan., "Political and Economic Consequences of Opening the Armenian-Turkish Border: Implication for Armenia and Turkey", August 2012, web.aua.am, Erişim: 20 Eylül 2014, s.21

(17) Mayilyan, 2012, s.20

(18) Artak Manukyan., "Armenian-Turkish Border Opening, The Key Players and Their Interests", ASUE, uftourism.org, Erişim:25 Eylül 2014

ye ve Dünya ile olan ticaretinde büyük ölçüde kullandığı transit rotası gösterilmektedir.

Kaynak: Artak Manukyan, "Armenian-Turkish Border Opening, The Key Players and Their Interests", ASUE, uf-tourism.org, çalışmasından yararlanılarak düzenlenmiştir. Erişim: 20 Eylül 2014.

5. Diğer Olası Etkiler

Türkiye-Ermenistan sınırının açılması durumunu sadece taşıma maliyetleri ile sınırlandırmak yeterli değildir. Sınırın kapalı olması ekonomilerin bütün sektörleri üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. İlave olarak daha önce vurgulandığı gibi Ermenistan'ın doğrudan denize kıyısı olmaması ve denize ulaşımının en düşük maliyetli olacağı Türkiye ile olan ortak sınırın kapalı olması sorunu daha da derinleştirmektedir.

- *Turizm Sektörü:* Ermenistan-Türkiye sınırının kapalı olmasından en çok etkilenen sektörlerin başında turizm sektörü gelmektedir. Buna rağmen, ülkeye gelen turist sayısı sürekli olarak artmaktadır. 2011 yılında ülkeye gelen turist sayısı yaklaşık 760 bin olarak ifade edilmiştir. Bu rakamın yüzde 62'si Ermeni diasporasından gelmiştir.¹⁹ Ermenistan dinsel ve kültürel anlamda önemli eserlere sahiptir. Eski kiliseler, manastırlar ve mabetler vardır. Sağlık turizmi için değerlendirilebilecek önemli potansiyele sahiptir. Ancak bu avantajlar Ermenistan açısından yeterli bir şekilde değerlendirilememektedir. Türkiye gibi dünyanın en önemli ve en çok turist çeken destinasyonlarından birine sınır olmasına rağmen sınırın kapalı olması turizmden beklenen avantajların ortaya çıkmasını engellemektedir. Diplomatik ilişkilerin başlatılması Ermenistan açısından sadece turist sayısını artırmayacak, aynı zamanda turizm sektö-

rüne yönelik olarak Türkiye'den gelebilecek doğrudan yabancı yatırımların artmasına da neden olacaktır. Böylesi bir durumun varlığı turizm sektörü ile ileri ve geri bağlantılı sektörlerin gelişmesini de etkilemekte ve beklenen refah katkılarını ortadan kalkmaktadır. Yine, Ermenistan sınırına yakın olan Türkiye'nin sınır bölgelerinde turistik değer taşıyan birçok tarihi, kültürel ve doğal değerler bulunması Ermenistan'ı görmek isteyen turistler için önemli bir seçenek oluşturacak, ülkeye gelen turist sayısını artıracak ve dolayısıyla hizmetler sektörünün gelişmesine katkıda bulunacaktır.

- *Sınır Ticareti:* Türkiye-Ermenistan sınır geçişinin kapalı olması sınıra yakın yerleşim yerlerinde yaşayan insanların tavizli bir şekilde tasarlanan sınır ticareti yapmasını ortadan kaldırmaktadır. Söz konusu durumun varlığı sınır bölgesinde yerleşik olmanın yarattığı kalkınma konusundaki dezavantajların ortadan kalkmasını engellemektedir. Aslında böylesi bir ticaret, CIA verilerine göre, 2010 yılı itibarıyla nüfusunun yaklaşık yüzde 35,8'i yoksulluk sınırı altında yaşayan bir ülke olan Ermenistan için önemli mesajlar taşımaktadır. Sınır ticaretinin başlamasının özellikle kırsal alanlar için bir bölgesel kalkınma etkisi yaratacağı aşikardır. Özellikle tarım ve hayvancılık ürünleri ticareti bu konuda bir ivme yaratacaktır. Ticaret kapsamında başlayacak olumlu gelişmelerin bölgede yaratacağı döngüsel ve birikimli nedensellik süreci diğer sektörlerin gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır.

- *Enerji:* Ermenistan, Kafkasya ve Orta Asya'da çıkartılan petrol ve doğal gaz hatlarının dışında olan bir ülkedir. Söz konusu kaynaklar itibarıyla kendine yeterli olmayan, ihtiyacını ithalat yoluyla sağlayan bu ülke için önemli refah maliyetleri ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi, dünyada artık petrol ve doğal gaz büyük ölçüde boru hatları ile aktarılma-

(19) Mher Baghramyan., "The Economic Impact of Opening the Armenian-Turkish Border", NUPI, American International Policy Group, 2012 [2009], s.9-10.

ta ve maliyetlerin önemli bir kısmı hatların uzunlukları ile ilişkili belirlenmektedir. Bu durumda Ermenistan, ülkeye yakın yerlerden gelecek olan boru hatlarına dahil olmakla önemli kalkınma katkısı elde edebilecektir. İlgili dezavantajın dışında Ermenistan'ın yaşadığı bir diğer önemli problem de rafine edilmiş ürünler çerçevesindedir. Türkiye, dünyanın petrol rafineri kapasitesi bakımından 28. sırada olan önemli bir ülkesidir. Günlük yaklaşık 714 bin varil ham petrol işleme kapasitesine sahiptir.²⁰ Diplomatik ilişkilerin başladığı ve sınırın açıldığı bir ortamda, Ermenistan'ın yakıt ihtiyacını ülkeye en yakın üretim alanı olan Türkiye'den temin edebilme imkanına sahip olacak olması ekonomik ve siyasal bağlamda önemli avantajlar yaratacaktır. Ayrıca, Ermenistan'ın ürettiği elektrik enerjisinin bir kısmını doğrudan Türkiye'ye ihraç edebilecek olması ticaretten olan karlarını artırebilecektir.

- *Dış Politika*: Ermenistan coğrafik olarak iç ülke statüsü içinde olmasından dolayı özellikle ticarete sınır ülkelere bağlı konumda bir ülkedir. Böylesi fiili bir durum transit olarak kullanılan ülkeler ile olan dış ilişkilerinin doğasını iç ülke aleyhine bozmaktadır. Bağımlılığın getirdiği sebeplerden dolayı ikili ilişkilerin zedelenmemesi için azami çaba sarf edilmektedir. Özellikle geçiş maliyetlerinin artırılmaması ve işlemlerin kolay ve zamanında yapılmasını sağlamak için aşırı tavizli davranılmak suretiyle transit ülke her zaman memnun edilmeye çalışılmaktadır. İfade edilen konu çerçevesinde değerlendirildiğinde Ermenistan hali hazırda Gürcistan'a bağımlı bir ülke konumundadır denilebilir. Transit ülke olarak kullanılabilir İran'ın Gürcistan'a göre hem daha yüksek maliyetli olması ve İran'ın taşınacak mallar konusunda seçici uygulamalara gitmesi Ermenistan'ı sıkıştırılmakta, seçeneksiz bırakılmaktadır. Bu durumda Ermenistan dış ticaretinin yaklaşık yüzde 90'ını Gürcistan üzerinden yapmak zorunda kalmaktadır. Eğer Türkiye sınırı açılmış olsaydı, Ermenistan bölgesel konulara ilişkin

politikasını daha gerçekçi bir şekilde belirleme imkanına sahip olabilecek ve daha düşük maliyetli ticaret yapabilme imkanı yakalayabilecekti.

Sonuç

Bir ülkenin coğrafik konumu ile üretim yapısı, ticaret ve gelir seviyeleri üzerinde etkili olmaktadır. Ekonomik performans ve ekonomik politika arasındaki ilişki, coğrafya konusu ihmal edilirse yanlış sonuçlara sebebiyet verebilecektir.

Bu bağlamda, Ermenistan denize kıyısı olmayan bir iç ülke olması nedeniyle önemli dış ticaret ve rekabet kayıplarına maruz kalmaktadır. Söz konusu dezavantaj yanında denize çıkış çerçevesinde transit ülke olarak yararlanabileceği her bakımdan en uygun ülke olan Türkiye ile sınırının kapalı olması kayıplarını azamileştirmektedir. Halihazırda, Türkiye'ye yapılan ihracat bile Gürcistan üzerinden yapılmaktadır. Böylesi bir durum doğal olarak dış ticarete ilişkin maliyetleri ciddi seviyede artırmakta ve ticaretten beklenen yararları azaltmaktadır. Bu da nihayetinde ülkenin kişi başına gelir seviyesi üzerinde beklenen olumlu etkilerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Ermenistan nüfusunun önemli bir kısmının yoksulluk sınırı altında yaşaması ve göç eğilimi içine girmesi refah seviyesine yapılacak küçük dokunmaları bile önemli hale getirmektedir. İlaveten, sınırın açılması ve ilişkilerin normalleşmesi başta tarım, sanayi, turizm ve enerji olmak üzere ekonominin hemen her alanında açıkça görülebilecek olumlu gelişmeler yaşatacaktır.

İfadelerden de anlaşılacağı üzere, Ermenistan taşıma maliyetlerinin en düşük olduğu yer olan deniz taşıma sistemine güvenilir ve istikrarlı alanlardan eklektik olmak ve Türkiye ile olan ticari ilişkilerini aracı kullanmadan geliştirmek durumundadır. Bu nedenle, Ermenistan'ın mümkün olan en kısa dönemde sınırın kapatılmasına sebebiyet ve-

(20) Baghramyan, 2012 [2009], s.10.

ren olgular konusunda işleyen politikalarını gözden geçirmesi ve gerekli olan politika değişikliklerine gitmesi gerekmektedir.

Bibliyografya

-Asker, A., "Azerbaycan-Ermenistan Çatışması: Sonu Meçhul Ateşkesin İçyüzü", *21. Yüzyıl*, Sayı:69, 2014, (29-35).

-Ayдын, M., "Faucaults Pendulum: Turkey in Central Asia and Caucasus", *Turkish Studies*, 5:2, Online Publication: June 1, 2004, (1-22).

-Baghramyan, M., "The Economic Impact of Opening the Armenian-Turkish Border", *NUPI*, American International Policy Group, 2012 [2009].

-BBCNews Europe., Armenia Profile, www.bbc.com/news/world-europe-17398605, 1 August 2014, Erişim:20 Eylül 2014.

-Demirci, O., "Güney Kafkasya Bölgesi Bağlamında Türkiye-Ermenistan İlişkileri", *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, 1, (2010): (211-233).

-Gachechiladze, R., "Geopolitics in the South Caucasus: Local and External Players", *Geopolitics*, 7:1, 2002, (113-138).

-Güngör, B., "Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde?: Jeo-ekonomik Bakış", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Yaz 2008, (11-33).

-Kasım, K., "The Transportation of Caspian Oil and Regional Stability", *Journal of Southern Europe and Balkans*, 4:1, 2002, (37-45).

-Krempell, L., and Plümer, T., "Exploring the Dynamics of International Trade by Combining the Comparative Advantages of Multivariate Statistics and

NetworkVisualisations", Ina WP, 1998, www.princeton.edu/~ina/papers.html, Erişim: 2001.

-Limao, N.,and Venables, A.J., "Infrastructure, Geographical Disadvantage, Transport Cost and Trade, Dec. 20, 2001, www.econ.lse.ac.uk/staff/ajv/nltv.pdf, Erişim 2001.

-Mackellar, L., Wörgötter, A., Wörz, J., "Economic Development Problems of Landlocked Countries", *Institute of Advanced Economic Studies*, January 2000.

-Manaseryan, T., "Diaspora the Comparative Advantage for Armenia", Working Paper, No:04/14, January 2004.

-Manukyan, A., "Armenian-Turkish Border Opening, The Key Players and Their Interests", *ASUE*, uftourism.org, Erişim:25 Eylül 2014.

-Mayilyan, A., "Political and Economic Consequences of Opening the Armenian-Turkish Border: Implication for Armenia and Turkey", August 2012, web.aua.am, Erişim: 20 Eylül 2014.

-Ohanyan, Anna., "On Money and Memory: Political Economy of Cross-border Engagement on the Politically Divided Armenia-Turkey Frontier", *Conflict, Security and Development*, 7:4, December, 2007, (579-604).

-Raballand, G., "Determinants of the Negative Impact of Being Landlocked on Trade: An Empirical Investigation Through the Central Asian Case", *Comparative Economic Studies* 2003, (520-536).

-Soysal, İsmail., Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, *Türk Tarih Kurumu*, I.Cilt, 1920-1945, TTK Basımevi-Ankara, 1983.

-Tocci N., (Editor) The Case for Opening Turkish-Armenian Border, *Trans European Policy Studies Association (TEPSA)*, 24 July 2007.